

PAPER DETAILS

TITLE: Türkçede Çekim Öbeginin Üç Farklı Modellemesi

AUTHORS: Kadri KURAM

PAGES: 41-61

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3138790>

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149-5866
Sayı: 10 (Temmuz) 2023 s.41-61, TÜRKİYE
DOI: 10.30804/cesmicihan.1296196
Araştırma Makalesi

TÜRKÇEDE ÇEKİM ÖBEĞİNİN ÜÇ FARKLI MODELLEMESİ*

Kadri KURAM**

Öz: Türkçede Çekim Öbeğinin (ÇÖ) hangi başlardan oluştuğu ve içinde kaç yansımanın bulunduğu sorusu bugüne kadar üç farklı şekilde yanıtlanmıştır. Bunlardan birincisi Görünüş/Kip/Zaman (GKZ) ulamlarının birleşik başlar olarak görülebileceğini ve Türkçede bilgisellik kipi, görünüş ve zamanın aynı baş konumunda olduğunu söylerken ikincisi her bir ulamın birbirinden bağımsız bir baş olarak türetime girdiğini ve bağımsız bir öbek yansıttığını söylemektedir. Üçüncü görüş ise Türkçenin ve bütün dünya dillerinin son derece zengin bir işlevsel yapısının olduğunu ve GKZ ulamlarının her bir alt ulamının bir baş konumuna karşılık geldiğini savunmaktadır. Birleşik başlar modeli ve zengin ÇÖ modeli sadece bir GKZ ekinin görüldüğü tümcelerde bu ekin aynı anda birden fazla GKZ ulamını işaretleyebileceği varsayımına dayanırken GKZ'ın üç bağımsız baştan oluştuğunu savunan model bu tümcelerde her bir ulamın mutlaka bir biçimbirimle temsil edildiğini ve işaretlenmemiş ulamların aslında sıfır biçimbirimle işaretlendiğini iddia etmektedir. Bu çalışmada söz konusu modeller özetlenecek ve bir karşılaştırmanın mümkün olup olmadığı sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çekim Öbeği, Ayrık ÇEK Hipotezi, Görünüş/Kip/Zaman, Aynılaşıma, Evrensel Dilbilgisi

THREE DIFFERENT MODELS OF TURKISH IP

Abstract: The question of which categories head the IP of Turkish and what these categories are has been answered in three different ways. Some argue that Tense/Aspect/Mood categories can be syncretic, and that epistemic modality, Aspect and Tense appear in the same head position. Another view is that each category enters the derivation as an independent head and projects and independent phrase. Finally, the third idea is that all languages, including Turkish, have an extremely rich functional structure. Therefore, each TAM category is an independent category. The syncretic model and the rich IP model are based on the assumption that in sentences where only one TAM marker is found, this marker can represent multiple TAM categories while the independent heads model argues that each category has to be represented by a different morpheme. When only one marker is available, the other categories are zero marked. This paper will summarize these models and ask if a comparison is possible.

Keywords: Inflectional Phrase, Split IP Hypothesis, Tense/Aspect/Mood, Syncretism, Universal Grammar

Başvuru/Submitted: 12.05.2023

Kabul/Accepted: 20.05.2023

1. Çekim Öbeği

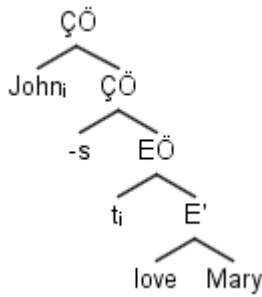
Evrensel Dilbilgisi Kuramında (EDK) tümcenin başı olarak ilk önerilen ulam olan Çekim Öbeği (ÇÖ) uyum ve olumsuzluk ulamlarının yanı sıra tümcenin Görünüş/Kip/Zaman (GKZ) özelliklerini de barındırır (Chomsky, 1981). ÇÖ, içindeki hangi ögenin belirleyici olduğu

* Bu çalışma yazarın *The Organization of Functional Heads and Tense/Aspect/Mood Interpretation in Turkish* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, ORCID: 0000-0001-8829-5680, kadrikuram@bartin.edu.tr.

tartışmalı olmakla birlikte tümceyi çekimli bir ana tümce veya çekimsiz bir tümcecik kılar.¹ ÇÖ'nün ilk ortaya atıldığı zamanlarda içinde birden fazla ulamın bulunduğu kabul edilmesine rağmen birleşik (*syncretic*) bir üst ulam gibi gösterilirdi ve bütün çekimsel işlemleri birlikte yürüttüğü varsayılırdı. Buna göre bir ana tümce diğer kuramsal tartışmalar dışarıda bırakıldığında (1)deki gibi görünmektedir. (1)de ÇÖ'nün başı konumunda yer alan -s eki tümcenin hem şimdiki zamanda olduğunu hem de öznenin 3. tekil şahıs olduğunu göstermektedir.

(1)

Yukarıda da bahsedildiği gibi ÇÖ'nün içinde başka ulamlar bulunduğu bilinmektedir. Dahası, İngilizce gibi dillerde biçimbilimsel uyum olmasa da Türkçe gibi dillerde uyum bir ek olarak görünmektedir. Ancak bu ulamların kendi başlarına birer baş konumu olup olmadığı dolayısıyla bu ulamların bağımsız birer öbek olup olmadığı sözdizimsel kanıt gerektirmektedir. Bu açıdan Pollock (1989) İngilizce ve Fransızcada ana tümcelerinin uyum içermesi açısından farklılaştığını, uyum içeren Fransızcada eylem sıklık belirtecinin solunda görülebilirken uyum içermeyen İngilizcede görülemediğini gözlemler (bkz. (2)). Bunun sebebi ise her iki dilde de Zaman her bir alt ulamı için ayrı işaretlenirken sadece Fransızcada Uyum ulamının her bir özne için ayrı ayrı işaretlenmesidir. Bu nedenle, eylem Fransızcada bağımsız bir öbek olan Uyum Öbeğine (UÖ) taşıyıp belirtecin solunda görünebilirken, İngilizcede taşınamamaktadır. Pollock (1989) buradan hareketle ÇÖ'nün birleşik bir öbek olmadığı, en azından uyum ve zaman olarak iki öbek olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Yani, en azından Fransızcada ÇÖ (3)teki gibi görünmelidir.

¹ İlk olarak Chomsky (1981) bu ulamın zaman olduğunu söyler. Chomsky'e göre +zaman özelliği taşıyan tümce çekimliyken -zaman özelliği taşıyan tümcecik çekimsizdir. George ve Kornfilt (1984) Türkçede belirleyici başın ÇÖ içindeki uyum ulamı olduğunu söylerken Tosun'a (2002) göre bu ulam kiptir.

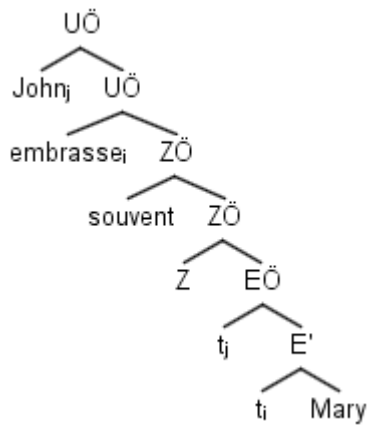
(2) a. * John kisses often Mary

John öper sık sık Mary

b. John embrasse souvent Marie

John öper sık sık Mary

(3)

Pollock'un (1988) Ayırık Çek Hipotezini ortaya atması ve bunun diller arasında biçimbilimsel özelliklerden kaynaklanan bir farklılık yarattığını ortaya koyması ÇÖ'nün içinde bulunan diğer ulamların da de birer öbek olup olmadığı ve bunların hangi dillerde bağımsız hangi dillerde diğer ulamlarla birleşik olduğu sorusunu doğurur. Bu çalışmada Görünüş/Kip/Zaman ulamları sınırlılığında Türkçede ÇÖ'nün iç yapısı için ortaya atılan üç farklı model incelenecektir. Bu modeller biçimbirimlerin anlamsal ulamları temsil etme şekilleri (birleşik ve çözümleyici), EDK'da anlam-sözdizimsel özelliklerin türetime yansıtılma şekilleri (Chomskyci yaklaşım ve Cinqueci yaklaşım) ve belirteçlerin GKZ ulamlarıyla etkileşimi olmak üzere üç düzlemde birbirinden farklı varsayımlarla çalıştıkları için farklı sonuçlara ulaşmaktadır.

2. Farklı Varsayımlar

Ş1'de de görüldüğü gibi, Ayırık Çek Hipotezi diller arasındaki biçimbilimsel farklılıklara dayanıyor gibi görünse de aslında sözdizimsel davranış farklılıklarıyla desteklenmektedir. ÇÖ'nün ne kadar ayırık ya da ne kadar birleşik olduğu Türkçede biçimbirimlerin GKZ ulamlarını

ne ölçüde bütünleşik ya da ayrıık olarak işaretlediği tartışmasına dayanır. Bunlardan birincisi tek ek-çok işlev modeli olarak bilinirken ikincisi tek ek-tek işlev modeli olarak bilinir. Bu farklılığı -DI biçimbirimi üzerinden örneklemek gerekirse, Lewis (1967), Kornfilt (1997), Underhill (1976) Taylan (1996) ve Göksel ve Kerslake (2005) -DI biçimbiriminin hem geçmiş zamanı hem de bitmişlik görünüşünü (*perfective*) işaretlediğini söyler. Bu biçimbirime geçmiş zaman ulamının atfedilmesinin sebebi *dün* gibi belirteçlerle kullanılabilmesiyeen bitmişlik görünüşü atfedilmesinin sebebi geçmişte sürme gösteren ve iki ayrı biçimbirimle işaretlenen -*yordu* ile karşıtlık oluşturmastır. Ayrıca, tek başına görüldüğünde -DI ile -*mlş* tanıtsallık kipliği içerisinde bir karşıtlık oluşturur. -*mlş* başkasından duyma veya kanıttan hareket etme anlamını taşıırken -DI konuşucunun olayı şahsen gördüğü veya deneyimlediğini aktarır. Bu nedenle, -DI bu kiplik ulamını da taşıyor olmalıdır ve -DI ile kurulmuş bir tümcenin çözümlemesi (4a)daki gibi olmalıdır.²

(4) a. Ali dün okula git-ti

GÇ.BT.ŞD

b. Babam şimdi çıktı

c. Ali okula git-ti-ydi

ÖN-GÇ

d. Ali okula git-ti-Ø-Ø

ÖN-ŞM-ŞD

Bütün bu gözlemler ve iddialar Türkçenin aslında tipolojik olarak ulamları tek bir biçimbirimde birleştirme eğiliminde olan çekimlemeli diller ulamına sanılandan daha yakın olduğu anlamına gelmektedir. Ancak Uzun (1998) tek ek-çok işlev modeline karşı çıkarak Türkçenin tipolojisine daha uygun olduğunu söylediği tek tek-tek işlev modelini önerir. Uzun (1998) öncelikle (4a)daki gibi örneklerde geçmiş zamanın kanıtı olarak görülen belirteç testinin çok güvenilir bir test olmadığını söyler. Örneğin, (4b)de görüldüğü gibi -DI biçimbirimi konuşma anını gösteren bir belirteçle de kullanılabilir. Bu da bize -DI'nın geçmiş zaman ve bitmişlik görünüşünü değil öncelik görünüşünü (*perfect aspect*) işaretlemesinin olası olduğunu gösterir. Zaten tek ek-çok işlev modeli de -DI'nın Türkçedeki gerçek zaman eki olarak bilinen -(I)DI'dan önce gelmesi durumunda geçmiş zaman ve bitmişlik işlevini bırakıp sadece öncelik görünüşünü işaretlediğini

² GÇ=Geçmiş zaman, ŞM=Şimdiki zaman, BT=Bitmişlik, ŞD=Şahsi deneyim, ÖN=Öncelik, TNT=Tanıtsallık.

söylemektedir (4c). Buradan hareketle Uzun (1998) -D/’nin her zaman ve sadece öncelik görünüşü gösterdiğini, bu biçimbirimin tek GKZ eki olarak görüldüğü tümcelerde zaman ulamının aslında -Ø eki ile gösterilen şimdiki zaman olduğunu iddia eder (4d). Kip ulamı ise yine bir sıfır ekiyle gösteriliyor olmalıdır.

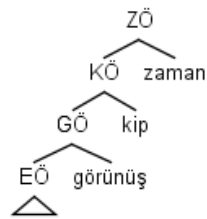
Yukarıda bahsedilen iki farklı dilsel çözümleme ÇÖ’nün iki farklı şekilde modellenmesine dayanak oluşturmaktadır. GKZ ulamlarının birleşik olarak tek bir biçimbirimle işaretlendiğini söyleyen model bu özellikleri taşıyan başların öbek yapıda birleşik başlar olması gerektiğini ve tek bir öbek yansıtması gerektiğini ön görürken ayrık model her bir özelliğin ayrı bir baş tarafından türetime yansıtıldığını, dolayısıyla üç farklı öbeğin olması gerektiğini söyler. Ancak ÇÖ’nün buradaki modellerden bağımsız ve diller arası bir çözümlemeyle desteklenen bir modeli daha bulunmaktadır. Cinque (1999) dünya dillerinde biçimbirimlerin ve belirteçlerin sıralanış kısıtlamaları üzerine yaptığı geniş kapsamlı gözlemler sonucu işlevsel yapının (dolayısıyla GKZ’nin) her bir alt ulamının aslında bağımsız bir baş olduğu sonucuna ulaşır. Ayrıca Cinque (2001) bu modelin öngörülerine karşı tanıt gibi duran Türkçe verilerin aslında modelle uyumlu olduğunu gösteren Türkçeye özgü çözümlemeler sunar. Buna göre Türkçe için (5)’te görülen üç farklı ÇÖ modeli çizildiğini söyleyebiliriz.³

(5)

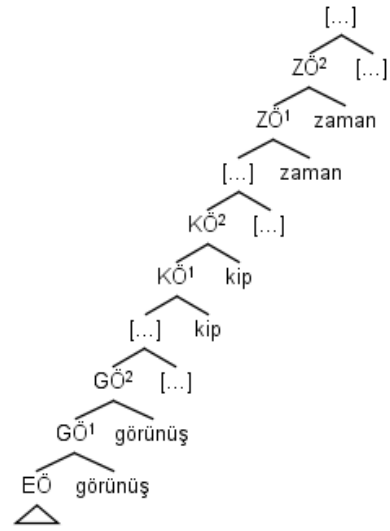
Birleşik ÇÖ

Ayrık ÇÖ

Zengin ÇÖ

³ Cinque (1999) modeli içerisinde Türkçedeki GKZ ulamlarının belirteçlerin sıralaması yoluyla belirlenmesi için bkz. Yangın (2020).

3. Üç Farklı Model

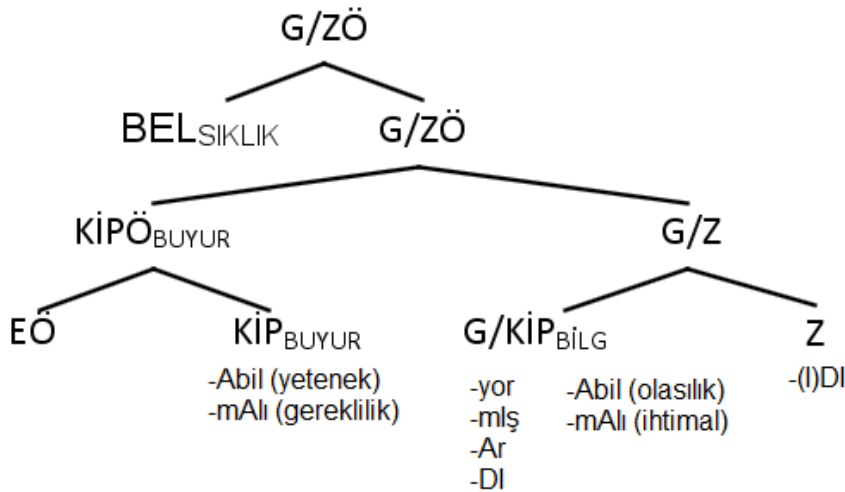
3.1 Birleşik Model

Aynılaşıma/birleşiklik (*syncretism*) sözdizimsel/anlamsal bir ayrımın biçimbilim tarafından yansıtılmaması olarak tanımlanır (Spencer, 1991; Baerman v.dğr., 2005). Aslında her ne kadar tipolojik olarak her bir ulamı ayrı biçimbirimle temsil eden eklemeli diller grubuna dâhil edilse de Türkçe aynılaşımanın gözlemlendiği bir dildir. Örneğin, kişi-sayı paradigmasında ikinci kişi söz konusu olduğunda kişi ve sayı ayrı ayrı işaretlenirken birinci kişide sayı, kişiyle birleşerek tekil ve çoğul düzleminde ayrışan ama birinci şahısla birlikte hareket eden iki biçimbirim oluşturur. İkinci şahısla kurulan (6c,d)de sayı, kişiden bağımsız olarak -Ø veya -iz karşılığıyla verilirken (6a,b)de kişi ve sayı ulamları birleşik olarak -m/-k karşılığını oluşturur.

- (6) a. Geldi-m c. Geldi-n-Ø
 1ŞH.TK 2ŞS-TK
 b. Geldi-k d. Geldi-n-iz
 1ŞH.ÇĞL 2ŞS-ÇĞL

Birleşik çözümlemeyi Türkçenin ÇÖ'süne uygulayan Tosun (1998) biçimlenmeyi (7)deki gibi sunmaktadır.

(7)

Tosun'un (1998) şemasına doğrudan etki eden iki ilke bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Chomsky'nin (1995) boş başların yansıyıp öbek oluşturamayacağı ilkesidir. Buna göre bir türetimde bulunmayan sözdizimsel özellik o türetimde bir öbek olarak görünmeyecektir.

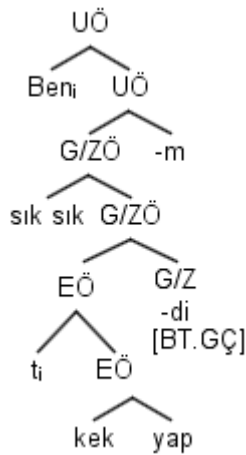
Dolayısıyla, Türkçenin ÇÖ'sünün resmi çizilirken farklı sözdizimsel yapıların ÇÖ'lerinin üst üste bindirilmesi gerekir. İkincisi ise Bobaljik'in (1996) *GÖS gereksinimi* ilkesidir. Bu ilkeye göre GÖS konumunda bir belirteç görünmeyecek başın, bağımsız bir öbek kurmasına gerek yoktur. Buradan hareketle Tosun (1998) (8) gibi bir örnekte *sık sık* belirtecinin bütün GKZ ekleriyle görünebildiğini, bu nedenle de her bir ulamın ayrı bir öbek olarak yansımak zorunda olmadığını öne sürer. Bu nedenle, örneğin *-DI* ile kurulmuş bir tümcenin (10) gibi bir öbek yapı yansıması gerekir. Tosun'un (1998) modellemesine göre GKZ'nın iki biçimbirimle işaretlendiği karmaşık yapılarda da aynı öbek yapı yansımaktadır. (9)da da görüldüğü gibi *-(I)DI* biçimbiriminin görüldüğü yapılarda Z başı bir kip ya da görünüş başı ile birlikte G/Z veya K/Z birleşik başını oluşturur ve bu birleşik baş tek bir öbek yansıtır. (7)de G/Z aşağıya doğru dallanan bir yapı ile gösterilmiş olsa da bu sadece biçimbilimsel olarak farklı paradigmalarda bulunabilen başları ayırt etmek içindir. G/Z sözdizimsel olarak birleşik tek bir baş, G/ZÖ birleşik tek bir öbeğdir. Dolayısıyla (9) gibi bir örnekteki tümce öbek yapıda yapısal olarak (10) ile aynı olacak şekilde (11) gibi görünecektir.

(8) Ben sık sık kek yap-ar/-acağ/-ıyor/-tı/-mış-ım

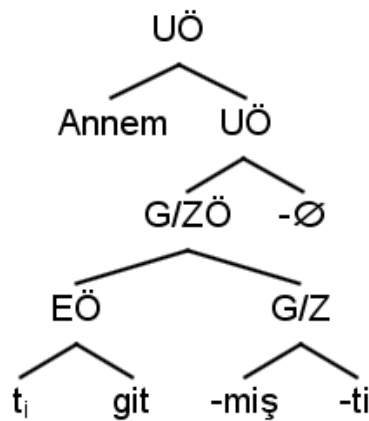
(Tosun, 1998, 16)

(9) Annem gitmişti

(10)

(11)

(7)'ye bakınca Tosun'un (1998) buyurma kipiyle (*deontic modality*) bilgisellik kipini (*epistemic modality*) ayırdığını ve bilgisellik kipini zamanla aynı öbeğin içinde ve görünüşle aynı konumda gösterirken buyurma kipini bağımsız bir öbek olarak modellediğini görürüz. Bu yapılanmanın iki farklı sebebi bulunmaktadır. Birincisi bilgisellik kipleri görünüş kipleriyle birlikte

görünmemektedir. Örneğin, **abil-iyor, abil-miş, abil-ecek* gibi dizilimler dilbilgisel bozuklukla sonuçlanmaktadır (bkz. (13)). Bu biçimbilimsel gözlemden hareketle Tosun (1998) görünüş ve kipin hibrit olarak tanımladığı bir sözdizimsel baş konumunda olduğu ve her bir türetimde sadece birinin yansıdığı sonucuna varır. (7) iki farklı olasılığın birleşiminin resmidir. İkincisi ise hem buyurma hem de bilgisellik belirteçlerinin her zaman buyurma anlamıyla sonuçlanmasıdır. (7)'de de görüldüğü gibi *-Abil* ve *-mAll* kiplik ulamında iki farklı kipliği de gösterebilir ancak (12)'deki örneklerde de görüldüğü gibi bilgisellik gösteren belirteçlerle kullanıldığında bile bu ekler buyurmanın alt ulamları olan yetenek ve gereklilik göstermektedir. (12a,b)'de *-Abil* ve *-mAll* bilgisellik belirtecine rağmen buyurma kipliğini göstermektedir. (12c) ise *ol-* gibi bir eylemle bu biçimbirimler bilgisellik kipine zorlanırsa bu belirteçlerle dilbilgisel bozukluğa yol açtıklarını göstermektedir. Tosun (1998) buradan hareketle buyurma kipinin bir GÖS konumu bulunduran bağımsız bir öbek olduğu, bilgisellik kipinin ise zamanla birleşik bir baş olduğu sonucuna varmaktadır.

(12) a. Ali bunu muhtemelen/kesinlikle yapabilir

b. Ben geldiğimde Ali kesinlikle evde olmalı

c. Işık açık.*Ali kesinlikle/muhtemelen evde olabilir

Tosun (1998) (7)'de görülen modelini üç temel üzerine kurmaktadır. Bunlardan birincisi belirteçlerin GKZ ulamlarıyla bire bir uyumlu olması gerektiği varsayımdır. Bu varsayımla ilgili Uzun'un (1998) eleştirisi §3.2'de sunulmuştur. Tosun'un ikinci temeli ise sözdizim ve biçimbilim arasında bire bir uyumun olmak zorunda olmadığıdır. Yani biçimbirimler sözdizimsel ayrımları yansıtmak zorunda değildir. Bu nedenle de bir biçimbirim birden fazla sözdizimsel özelliği taşıyabilir, yani tek ek çok işleve sahip olabilir. Son olarak, bilgisellik kipleriyle görünüş ulamlarının birlikte görünmemektedir. Tosun (1998) bu görünümünden hareketle bilgisellik kipliği ile görünüşü hibrit bir baş konumunu paylaşan iki farklı ulam olarak görmektedir. Yani bu konumda iki farklı baş bulunabilir ancak aynı anda değil. (13) ve (14)'te Tosun'un örneklerine bakalım.

(13) a. Ahmet evde olabil-ir

b.*Ahmet evde olabil-yor

c.*Ahmet evde ol-abil-miş

d.*Ahmet evde ol-abil-ecek

e.*Ahmet evde ol-abil-di

(Tosun, 1998, 40)

- (14) a.*Ahmet evde ol-malı-ar
b.*Ahmet evde ol-malı-yor
c.*Ahmet evde ol-malı-ecek
d.*Ahmet evde ol-malı-mış
e.*Ahmet evde ol-malı-dı

(Tosun, 1998, 40)

Tosun'a göre (13)-(14)ten sadece (13a) düzgün, diğerleri bozuktur. (13a)da -Ar'ın olasılık kipinden sonra gelebilmesinin sebebi ise bir görünüş eki değil, sadece biçimbilimsel bileşende görünen sözdizimsel olarak var olmayan bir ek olmasıdır. Ancak anadili konuşucusu sezgileri bize -Ar'ın yanı sıra -yor'un da olasılık kipinden sonra gelebileceğini göstermektedir (bkz. (15)).

- (15) Babam bazen çok sinirli ol-abil-iyor

Dahası, Tosun'un (7)deki modeli kurmak için kullandığı ikinci temel, birincisiyle ve -Ar için yaptığı varsayımla çelişiyor gibi görünmektedir. Yani Tosun bir yandan biçimbilimle sözdizim arasında birebir uyum olmasının gerekli olmadığını söylerken ve -Ar'ın sadece biçimbilim bileşeninde görünen bir öge olduğunu varsayarken (7)deki hibrit G/KİP_{BİL} konumu için (13) ve (14)teki biçimbilimsel kanıtları kullanmaktadır.

3.2 Ayırık Model

§3.1de özetlenen birleşik model belirteçlerin, GÖS konumunda görüldüğü baş ile ulamsal bir ilişki kurduğunu varsayar. Bu nedenle *dün* gibi geçmiş zamanı gösteren bir belirteç -AcAk gibi gelecek zamanı gösteren bir ekle değil de -DI gibi geçmiş zamanı gösteren bir ekle uyumlu ise -DI'nın geçmiş zaman özelliği içerdiği sonucuna ulaşabiliriz. Ancak Uzun (1998) buna, zaman belirteçlerinin zaman göstermeyen eklerle de kullanılabileceğini söyleyerek itiraz eder. Örneğin, (16)da *yarın* bir kip ekiyle birlikte görülebilmektedir. Demek ki belirteç-ulam eşleşmesi sanıldığı kadar güvenilir bir temel değildir. Uzun'a (1998) göre dilde belirteçlerle GKZ ulamları arasındaki ilişki katı bir uyum ilişkisi değil, sadece yasaklamama ilişkisidir.

- (16) Ali yarın eve gelmeli

(17) Uzun'un GKZ paradigması

	Çekimli eylem	Görünüş	Kip	Zaman
1.	Gel-di	-DI	-ø	-ø
2.	Gel-iyor	-yor	-ø	-ø
3.	Gel-ecek	-ø	-AcAk	-ø
4.	Gel-ir	-ø	-Ar	-ø
5.	Gel-miş	-ø	-mİş	-ø
6.	Gel-meli	-ø	-mAll	-ø
7.	Gel-e	-ø	-A	-ø
8.	Gel-se	-ø	-sA	-ø
9.	Gel-di-ydi	-DI	-ø	-(I)DI
10.	Gel-iyor-du	-yor	-ø	-(I)DI
11.	Gel-ecek-ti	-ø	-AcAk	-(I)DI
12.	Gel-ir-di	-ø	-Ar	-(I)DI
13.	Gel-miş-ti	-ø	-mİş	-(I)DI
14.	Gel-meli-ydi	-ø	-mAll	-(I)DI
15.	Gel-e-ydi	-ø	-A	-(I)DI
16.	Gel-se-ydi	-ø	-sA	-(I)DI

(Uzun, 1998, 12)

Uzun'a (1998) göre, GKZ başları her tümcede bulunur ancak bunlardan sadece bir veya iki tanesi sesbilimsel gerçekleşmesi olan alt ulama ait olabilir. Bu durumda görünmeyen ulamlar -ø olarak gösterilen sıfır biçimbirimidir. Örneğin, (17)'de de görüldüğü gibi görünüş ulamında sadece iki sesbilimsel gerçekleşmesi olan alt ulam bulunmaktadır: öncelik (*perfect*) ve devam etme (*continuous*). Görünüşün sesbilimsel olarak işaretlendiği durumlarda (1-2 ve 9-10) kip sıfır işaretlidir (bildirme). Kip sesbilimsel olarak işaretlendiğinde ise görünüş sıfır işaretlidir (3-8 ve 11-16). Sıfır kip ne istek ne de tanıtıcılık gösterdiği için tek olasılık olan bildirme kipliğine karşılık gelirken sıfır görünüş diğer iki olasılıkla karşıtlık oluşturacak şekilde ne önceliği ne de devam etmeyi göstermektedir. Örneğin üçüncü satırda öznenin gelmesi olayı ne tamamlanmıştır ne de devam etmektedir. İkisi de olmayan bir durumdadır. Görünüş ve kip eklerinin bu şekilde sesbilimsel ve sıfır biçimbirim olarak dağılması Tosun'un (1998) çözümlemesinde bilgisellik kipi

ve görünüşün aynı budağı paylaşan ve bu yüzden birlikte görünemeyen başlar olarak görülmesine karşılık gelmektedir. Ancak burada bu biçimbirimlerden sadece birinin tümcede sesbilimsel olarak görünmesi diğerinin orada olmadığı anlamına gelmez. Sıfır biçimbirim de sözdizimsel bir baş olarak öbek yansıtabilir. Zaman ise Uzun'a (1998) göre sadece iki alt ulama sahiptir: geçmiş ve geçmiş dışı. Geçmiş Türkçede *-(I)DI* ile gösterilirken geçmiş dışı onun sıfır biçimbirim karşılığıyla gösterilir (krş 1-8 ve 9-16). Bu çözümleme (18a,b,c)deki gibi tümcelerin öbek yapıda (19a,b,c) gibi görüneceği anlamına gelmektedir (Uzun, 2000).

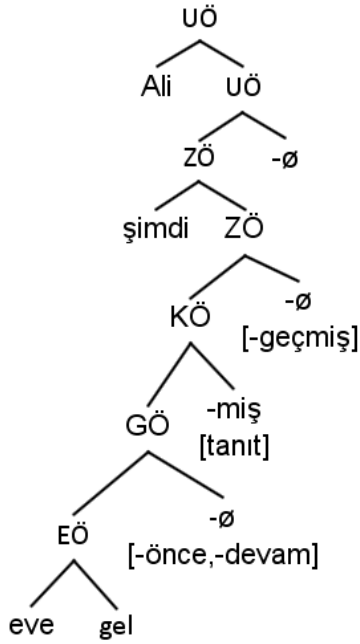
(18) a. Ali şimdi/şu anda eve gelmiş

b. Ali şimdi/şu anda eve geldi

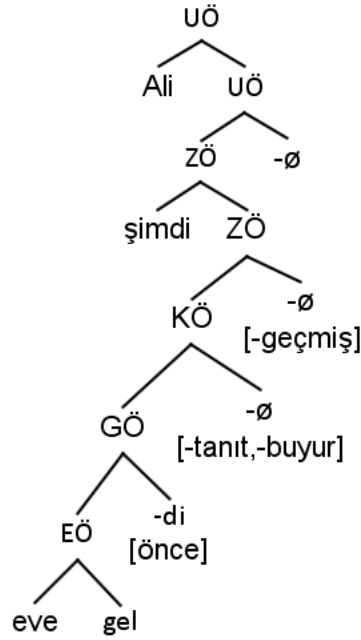
c. Ali yarın eve geliyor

(Uzun, 1998, 12)

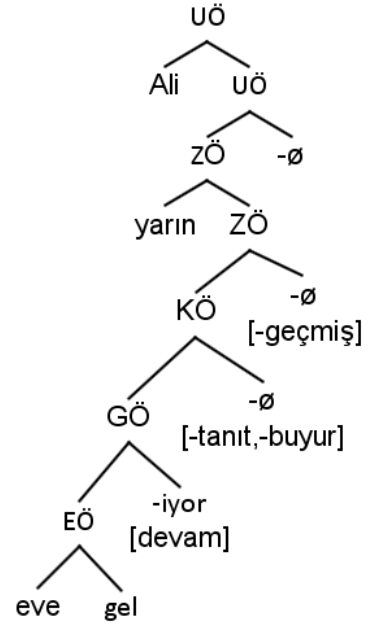
(19) a.

b.

c.

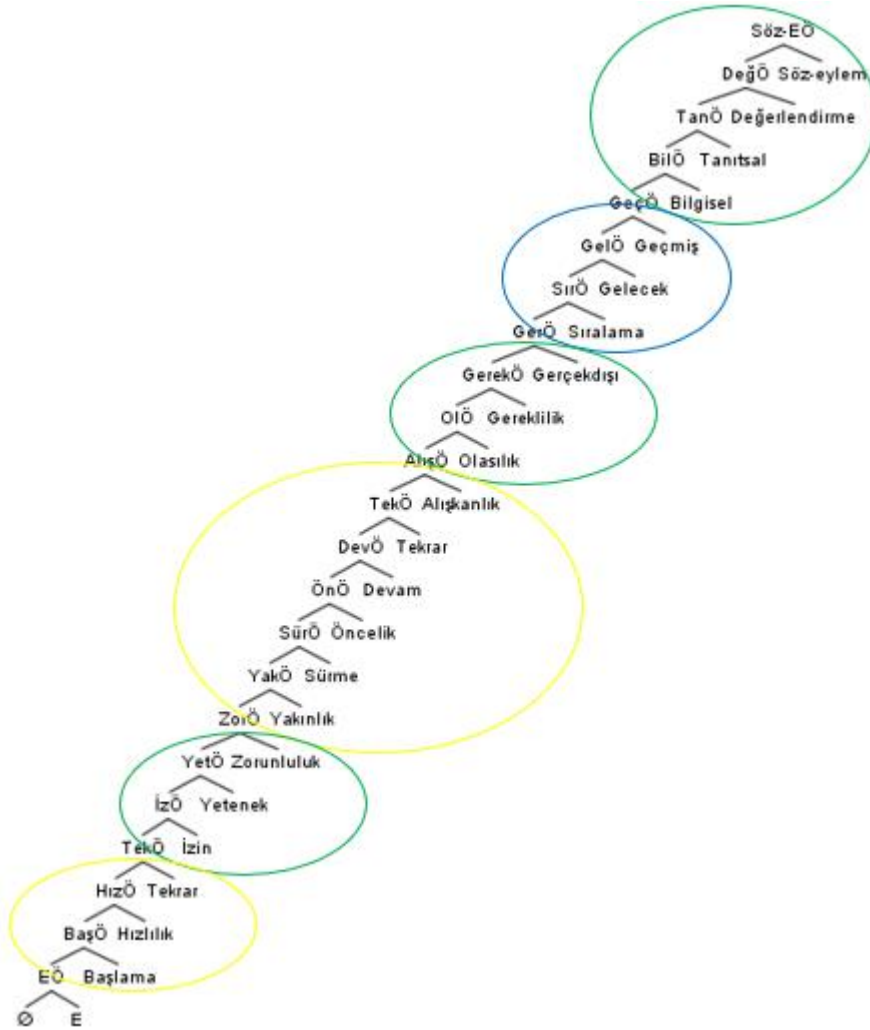
3.3 Türkçenin Zengin ÇÖsü

§3.1 ve §3.2de Tosun (1998) ve Uzun'un (1998) farklı çözümlemelerle ve varsayımlarla iki farklı ÇÖ modellediğini gördük. Kısaca, Tosun biçimbirimlerin birden fazla GKZ ulamını yansıtabildiğini ve belirteçlerin biçimbirimlerle birebir ilişki kurduğunu varsayarak başların iki ya da üç ulamı aynı anda yansıtabildiğini iddia etmekteydi. Yani Türkçede birleşik GKZ ulamları bulunmaktaydı. Uzun (1998) ise her bir biçimbirimin sadece bir GKZ ulamını yansıtabildiğini, sesbilimsel olarak görünmeyen ulamların sıfır biçimbirimle bulunduğunu iddia etmekteydi. Uzun ayrıca belirteçlerin biçimbirimlerle bire bir uyum değil, sadece dışlamama ilişkisi ile aynı öbek içinde görünebileceğini iddia etmekteydi. Cinque (1999), Tosun'un tek ek-çok işlev çözümlemesi ve belirteç-biçimbirim uyumu varsayımıyla aynı çözümleme ve varsayımı kullanarak ancak hem Tosun (1998) hem de Uzun'un (1998) ED modelinden tamamen farklı bir model çerçevesinde bütün diller için geçerli olduğunu iddia ettiği bir ÇÖ modeli geliştirmiş ve daha sonra bunu Türkçe eylem çekimlerini de dâhil ederek savunmuştur (Cinque, 2001). Ancak Cinque'nin (1999, 2001) vardığı sonuç Tosun'un (1998) birleşik ÇÖsüne değil, Uzun'un (1998) ayırık ÇÖsüne daha çok benzemektedir. Cinque'ye (1999, 2001) göre ED ÇÖ ve TÖMÖ'yü kapsayan son derece ayrıntılı bir işlevsel yapıya sahiptir.

Tosun (1998) ve Uzun (1998) tartışmalarında temel varsayım olarak biçimbirimlerin taşıdıkları GKZ özellikleriyle birlikte öbek yapıya yansıdıklarını, yani öbek yapıyı kuranın sözdizimsel özellikler olduğunu varsaymaktadır. Bu temel varsayım Chomsky'nin (1995) sadece türetimde bulunan sözdizimsel özelliklerin yansıyabileceği şeklinde bir ekonomi ilkesine dayanmaktadır. Tosun bu ilkeyi türetimde görünmeyen biçimbirimlerin özelliklerinin, dolayısıyla bağımsız başlarının olmadığı şeklinde yorumlarken Uzun (1998) bunların türetimde sıfır ekiyle bulunduklarını ve bağımsız birer öbek yansıttıklarını iddia etmektedir. Sonuçta, iki model de Chomsky'nin (1995) ilkesine göre çalışmakta ve farklı şekillerde de olsa bu ilkeye uymaktadır. Cinque (1999) ED'ye ait olan bütün sözdizimsel ulamların her ana tümcede bulunduğunu, öbekleri kuran şeyin o türetimde bulunan sözdizimsel özellikler değil değişmez bir şablon olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle, aslında bir türetimde öbek yapının kurulması sözkonusu değildir. Öbek yapı değişmez bir şablon olarak her türetimde bulunur. Oldukça ayrıntılı olan bu yapının baş konumları boştur. Türetimdeki biçimbirimler doldurdukları baş konumlarının özelliklerini belirginleştirirler. Sonuçta, Cinque (1999, 2001) bütün dillerde ve bütün ana tümcelerde bulunduğunu varsaydığı (20)deki kartografik yapıyı önerir.⁴

⁴ (20) Cinque'nin 1999'da yayınlanan kapsamlı kitabındaki öbek yapı ile 2001 yılında Türkçe için yazdığı yazının iddialarından basitleştirilerek sentezlenmiştir. Ayrıca, (20) daha kolay takip edilebilmesi için renklendirilmiştir. Sarı halkalar görünüş alanlarını, yeşil halkalar kip alanlarını, mavi halka ise zaman alanını göstermektedir.

(20) Cinque (1999, 2001)

Ancak tek ek-çok işlev çözümlemesini temel alan Cinque (2001) ve Tosun (1998) arasında temel bir fark bulunmaktadır ve bu fark Cinque'nin birden fazla GKZ ulamı içeren biçimbirimlerin öbek yapısını açıklamasını zorlaştırmaktadır. Tosun (1998) ve öbek yapısının kuramsal temelini dayandığı Giorgi ve Pianesi (1997) özellik tabanlı bir yaklaşıma sahiptir. Yani özellikler ve özelliklerin toplandığı biçimbirimler türetimde yansımaların kurulmasını sağlar. Bu nedenle iki özellik tek bir biçimbirim içinde bulunup öbek kurabilir. Ancak Cinque'nin yaklaşımında sözdizimsel/anlambilimsel bir ulam, hazır bulunan öbek yapıdaki bir baş konumunun bir biçimbirimle doldurulup [+] işaretlenmesiyle ortaya çıkar. Herhangi bir biçimbirimin bulunmadığı başlar varsayılan olarak [-] durumdadır. Böyle bir durumda, örneğin hem geçmiş zaman hem de tanıtıcılık içerdiği varsayılan *-mİş* ekinin tek biçimbirim olarak görüldüğü tümcelerde *-mİş* ya geçmiş zamanın baş konumunda ya da tanıtıcılığın baş konumunda bulunup bu sözdizimsel/anlamsal ulamı [+] işaretleyebilir (bkz. (21)). Cinque (2001) bu soruna bir

çözüm bulmaya çalışır. Cinque'ye (2001) göre *-mlş* GeçÖ'nün başı konumunda türetime girer ve daha sonra TanÖ'nün başına yükselir (Bkz. (20)). Böylece tek bir biçimbirim birden fazla özelliği [+] olarak belirler.

(21) Hasan dün operaya git-miş

TNT.GÇ

(Cinque, 2001, 52)

(22) Ali sınavı kazan-dı

GÇ.BİT

Cinque'nin (2001) *-mlş* için yaptığı taşıma açıklaması kuramsal olarak mümkün görünse de *-DI*'ya uygulanabilir görünmemektedir. Cinque (2001) *-DI* içeren tümcelerin türetimini tartışmasa da tek ek-çok işlev çözümlemesini takip ettiğini bildiğimiz için örneğin (22)deki gibi bir tümcenin türetimini taşıma ile açıklamaya çalışırsak (20)de bitmişlik görünüşü için bir başın olmadığını görürüz. Cinque'ye göre (1999:129-130) bitmişlik anlamsal ulamı sıralama (*anterior*) başının varsayılan değeridir. Yani bu başın boş olması durumunda bitmişlik görünüşü ortaya çıkmaktadır. Eğer *-DI* *Z_{sıralama}* konumunda türetime girip daha sonra *Z_{geçmiş}* konumuna yükselirse *Z_{sıralama}* biçimbilimsel olarak belirtili hale geleceği için tümce geçmişte sıralama (*past perfect*) yorumunu almalıdır. Ancak (22) böyle bir yoruma sahip değildir. (22)'nin Cinque'nin (1999, 2001) modelinde türetilmesi için *-DI*'nın sadece *Z_{geçmiş}* konumunda bulunması gerekir.

Türkçenin (20)deki resme uymayan bir diğer verisi ise biçimbirimlerin sıralanabilme şekillerinin (20)deki sıralamaya uymamasıdır. (20)de gelecek zaman tanıtısallığın altında yer almaktadır ancak Türkçede (23) gibi tümcelerde gelecek zaman tanıtısallıktan sonra gelebilmektedir.

(23) John haftaya tezini bitirmiş olacak

(Yavaş, 1980, 52)

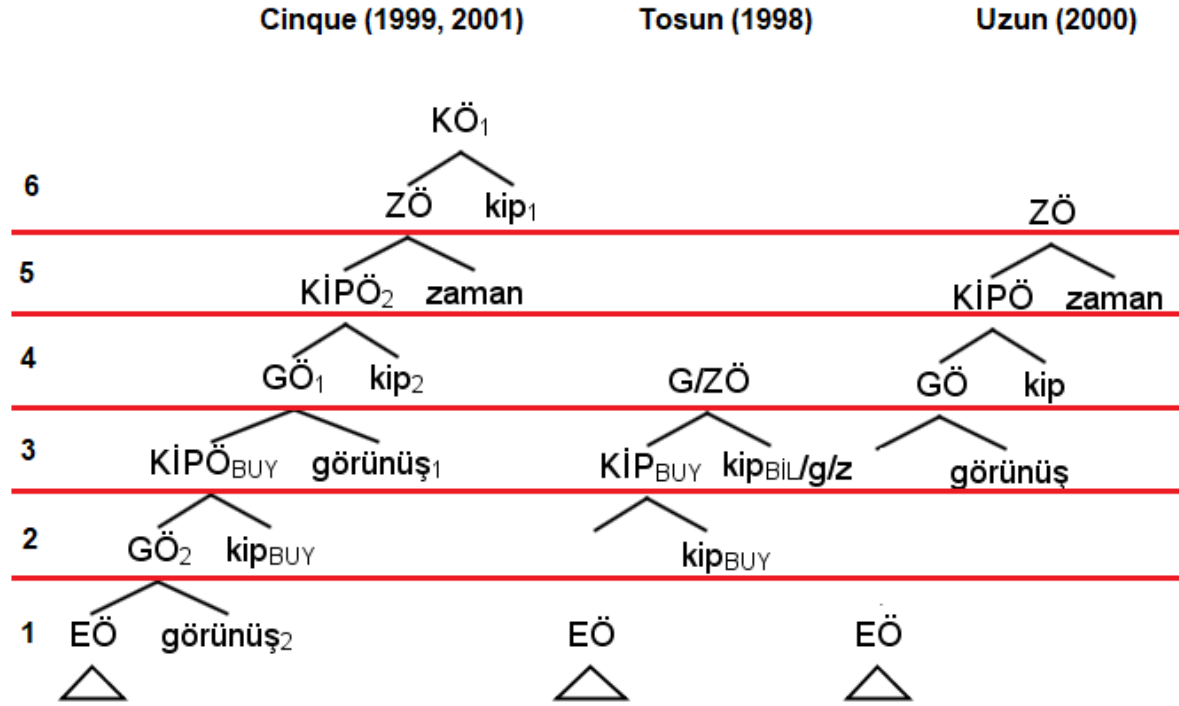
Ancak Cinque (2001) bunun bir yanlış anlaşılma olduğunu söyler. Cinque'ye (2001) göre (20)deki model biçimbirimlerin sesteş olmalarına engel değildir ve Türkçede *-mlş* sesteş bir biçimbirimdir. (23)teki *-mlş* tanıtısallık değil öncelik görünüşü ekidir ve (20)de öncelik tanıtısallıktan daha aşağıda bir konumdadır. Bu durumda da *-mlş-AcAk* dizilimi sorun yaratmamaktadır.

3.4 Karşılaştırma

Tosun'un (1998) önerdiği (7) ve (19a,b,c)de Uzun'un (1998, 2000) çizdiği öbek yapı yan yana koyulduğunda EÖ, KipÖ_{BUY} ve GÖ'yü farklı öbekler dallandırıyor gibi görünmektedir. Ancak Uzun (1998) buyurma (*deontic*) kipi ile bilgi (*epistemic*) kipi arasında değil, isteme (*subjunctive*), tanıtısalılık (*evidential*) ve bildirme (*indicative*) arasında bir ayrım gözetmektedir. Ayrıca bunlar aynı baş konumunda bulunan farklı biçimbirimlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden (7)de EÖ'yü KipÖ_{BUY} dallandırırken (19)da GÖ dallandırmaktadır. Cinque'nin (1999, 2001) (20)de görülen modeli ise Uzun'un (1998) modeli gibi EÖ'nün bir görünüş öbeği tarafından dallandırıldığını göstermektedir. Fakat Cinque'nin konu ettiği görünüş ulamlarından (başlama, hızlılık, tekrar) sadece hızlılık *-Iver* ekiyle işaretlenmekte ve ne Tosun ne de Uzun tarafından hiçbiri incelenmemektedir. Bu nedenle (20)de sarı halka ile gösterilen görünüş alanını bu üç modeli karşılaştırmak için kullanamayız. Daha net bir karşılaştırma için (24)teki gibi modelleri ulamlar açısından birbirine eşleyelim.⁵

⁵ (24)te Cinque'nin (1999, 2001) ayrıntılı öbek yapısı (20)de işaretlendiği şekliyle gruplanmış ve sadeleştirilmiştir. Örneğin, 1 numaralı bölge başlama, hızlılık ve tekrar görünüşlerinin toplandığı tek bir öbek olarak gösterilmiştir.

(24)

Uzun gibi Cinque de EÖ'yü bir görünüş öbeğinin dallandırdığını söylese de 1 numaralı bölgedeki bu görünüş öbeği Uzun'un bahsettiği görünüş ulamlarını kapsamaz. Bu nedenle bu bölgede bir karşılaştırma mümkün değildir. İlk eşleşme 2 numaralı bölgede Tosun ve Cinque arasındadır ve buyurma kipi öbeğini ilgilendirmektedir. 3. bölgede ise Uzun'un öncelik ve devam etme görünüşleri Cinque'nin modelinde *alışkanlık>...>yakınlık* arasındaki bölgede yer almaktadır. Tosun ise görünüşü yine bu bölgede ancak zaman ve bilgisellik kipiyle birleşik bir öbek olarak görmektedir. 4. Bölgede kısmi bir eşleşme görülmektedir. Cinque ve Uzun bu bölgede kip öbeğinin/öbeklerinin olduğunu söylemektedir ancak Uzun için sözkonusu olan kipler isteme, bildirme ve tanıtısalıktır. Cinque ise bu bölgede olasılık, gereklilik ve gerçekdışı kiplerini göstermektedir (bkz. 20)). 5. Bölgede de benzer bir durum sözkonusudur. Hem Uzun hem Cinque burada ZÖ'nün bulunduğunu söylese de zamanın alt ulamları açısından incelemeleri farklılaşmaktadır. Uzun için zaman (en azından Türkçede) ikiye ayrılmaktadır: geçmiş ve şimdi ile geleceği kapsayan geçmişdışı. Cinque ise zamanı sıralama (*anterior*), geçmiş ve gelecek olarak üçe ayırmaktadır. Tosun'un görünüş ve zamanla birleşik gördüğü, Uzun'un ise bir kip ulamı olarak incelemediği bilgisellik ve sadece Uzun'un incelemesine aldığı tanıtısallık Cinque'ye göre işlevsel yapının en üst bölgesinde yer alır (bkz. 6 numaralı bölge)).

Burada konu edilen üç modelin farklı yaklaşıtları önemli bir nokta daha bulunmaktadır: şimdiki zaman. Cinque (2001), Lewis (1976) ve Kornfilt'e (1997) dayanarak örneğin (25) gibi

bir tümcede hem geçmiş ve bitmişlik (*perfective past*) hem de şimdiki zamanda öncelik (*present perfect*) yorumun olduğunu söylemektedir.⁶ Yani *-DI* eşsesli bir biçimbirim olarak iki farklı özellik kümesi içerebilir.

(25) Hasan balığı ye-di

(Kornfilt, 1997, 349)

Ancak (20)de de görüleceği gibi Cinque'nin modelinde öncelik görünüşü için bir baş konumu bulunurken şimdiki zaman için herhangi bir baş konumu bulunmamaktadır. Bu modelde zaman sadece geçmiş ve gelecek olarak işaretlenebilmektedir. Şimdiki zaman ise "Z(sıralama) [...], Z(gelecek) [...], Z(geçmiş) [...] örtüşmesi (yani 'varsayılan' değere sahip olması) durumunda 'birleşimsel olarak' ortaya çıkar. Yine de 'şimdiki zamanı' Z(geçmiş)in altındaki Z⁰lar varsayılan değeri taşıması şartıyla Z(geçmiş)in varsayılan değeri olarak görmek mümkündür" (Cinque, 1999, 88). Yani şimdiki zaman Z(şimdi) konumunda görünen bir sıfır biçimbirimle işaretlenmez. Cinque'nin (1999) sessiz baş konumları aslında herhangi bir biçimbilimsel tözün bulunmadığı X⁰lardır. [-X] yorumu bu baş konumları bir biçimbirimle doldurulmadığı sürece sözdizim bileşeninde ortaya çıkan bir yorumdur (Cinque, 1999, 129). Ancak şimdiki zaman söz konusu olduğunda ortada böyle sıfır biçimbirimle de olsa doldurulacak bir Z(şimdi) başı yoktur. Şimdiki zaman üç başın birden herhangi bir biçimbirimle doldurulmaması durumunda ortaya çıkan bir durumdur.

Birleşik modelde de benzer bir durum söz konusudur. Türetimde geçmiş zaman biçimbirimi olan *-(I)DI* yoksa *-DI* ve *-mİş* iki farklı özellik kümesine sahip olabilir. Ya görünüş/kip özelliklerinin yanında geçmiş zaman özelliği de taşır ve öbeğe yansıtılır ya da sadece görünüş/kip özelliklerine sahip olurlar ve herhangi bir zaman özelliği bulunmadığı için tümce Mantık Yapıda şimdiki zamanda yorumlanır (Giorgi - Pianesi, 1997, 40). Yani, şimdiki zaman bu modelde de sözdizimsel olarak yoktur. Bu nedenle, Uzun'un (1998) modeli şimdiki zamanın bir baş ile türetime katılması açısından tektir. (19a,b,c)de görülen ve [-geçmiş] özelliğini taşıyan sıfır biçimbirim sesbilimsel yapısı olmasa da sözdizimsel olarak görünen sözlüksel birimdir. (26)da bu üç modelin GKZ ekleri için öngördüğü sözdizimsel ve sesbilimsel gerçekleşme şeması verilmiştir.

⁶ (25)in geçmiş zaman türetimi için bkz. §3.3.

(26) GKZ biçimbirimlerinin dilsel varlık şeması

		Sözdizimsel varlık	Sesbilimsel varlık	Savunan
Dar sözdizimde yorumlanır	-mİş/-DI/-yor vs.	+	+	Tosun, Uzun, Cinque
	-Ø (şimdiki zaman)	+	-	Uzun
	Sessiz başlar	-	-	Cinque
MYda yorumlanır	Şimdiki zaman	-	-	Cinque, Tosun

4. Sonuç

Bu makalede Türkçe ÇÖ'nün üç farklı modellemesi gösterilmiş ve karşılaştırılmıştır. Tosun'un (1998) önerdiği birleşik model ve Cinque'nin (1999, 2001) önerdiği zengin ÇÖ modeli tek ek-çok işlev çözümlemesine dayanırken Uzun'un (1998, 2000) savunduğu ayrık model tek ek-tek işlev çözümlemesine dayanmaktadır. Birleşik model *-DI* ve *-mİş* gibi çok işlevli biçimbirimlerin taşıdığı çoklu özellikleri tek bir öbek içinde yansıttığını iddia ederken zengin ÇÖ modeli *-mİş*'in birden fazla sözdizimsel/anlamsal özelliği işaretleyebilmesini bir baş konumunda türetime girip daha sonra başka bir baş konumuna yükselmesiyle açıklar. Bu nedenle, aynı çözümlemeyle yola çıksalar da bu iki model bu çözümlemeyi çok farklı şekillerde açıklar. Bunun sebebi Tosun (1998) ve modelinin kuramsal temelini dayandırdığı Giorgi ve Pianesi'nin (1997) Chomsky'nin (1995) boş başların yansıyıp öbek kuramayacağı şeklinde ekonomi ilkesine uygun bir model ortaya koyma çabasıdır. Cinque (1999, 2001) ise her türetimde sabit olan bir işlevsel yapının bulunduğunu ve bu yapının oldukça ayrıntılı bir şekilde ancak baş konumları doldurulmamış halde türetime geldiğini varsayar. Bu nedenle *-mİş*, biri üretildiği diğeri taşındığı konum olmak üzere iki farklı konumda bulunarak iki farklı sözdizimsel/anlamsal özelliği işaretler. Uzun'a (1998, 2000) göre ise hem GKZ biçimbirimlerinin ulamsal sınıflandırması farklıdır hem de bu biçimbirimler sadece bir GKZ özelliği taşıyabilir. Örneğin, *-DI* her durumda ve sadece öncelik görünüşü gösterirken *-mİş* her durumda ve sadece tanıtısallık göstermektedir. Bu tümcelerın zamanı ise sıfır biçimbirimle gösterilen şimdiki zamandır. Bu nedenle de her GKZ özelliği bağımsız bir baş olarak görünür ve ayrı bir öbek kurar.

Kaynaklar

Baerman Matthew, Brown, Dunstan ve Corbett, Greville G. *The syntax-morphology interface: A study of syncretism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Bobaljik, Jonathan. D. *Morphosyntax: the syntax of verbal inflection*. Doktora tezi, MIT, 1996.

Chomsky, Noam. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris, 1981.

Chomsky, Noam. *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1995.

Cinque, Guglielmo. *Adverbs and functional heads: A cross-linguistic perspective*. New York, 1999.

Cinque, Guglielmo. A note on mood, modality, tense and aspect affixes in Turkish. *The Verb in Turkish*. 47-60. Haz. Taylan, E. Amsterdam: John Benjamins, 2001.

George, Leland ve Kornfilt, Jaklin. Finiteness and boundedness in Turkish. 281-321. *Binding and filtering*. Haz. Heny, F. Cambridge, MA: MIT Press, 1981.

Giorgi, Alessandra ve Fabio, Pianesi. *Tense and Aspect*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Göksel, Aslı ve Kerslake, Celia. *Turkish, A Comprehensive Grammar*. London: Routledge, 2005.

Kornfilt, Jaklin. *Turkish*. Descriptive Grammars. London: Routledge, 1997.

Lewis, Geoffrey. L. *Turkish Grammar*. Oxford: Clarendon Press. Oxford University Press, 1967.

Pollock, Jean-Yves. "Verb movement, universal grammar, and the structure of IP". *Linguistic Inquiry* 20 (1989): 365-424.

Spencer, Andrew. *Morphological Theory: An introduction to Word Structure in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell, 1991.

Taylan, Eser. The parameter of aspect in Turkish. *Proceedings of the 6th International Conference on Turkish Linguistics*. 153-168. Haz. Konrot, A. Eskişehir: Anadolu University, 1996.

Tosun, Gülşat. *The SPLIT INF hypothesis in Turkish*. Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1998.

Tosun, Gülşat. *Finiteness, case and clausal architecture*. Doktora tezi, Harvard Üniversitesi, 2002.

Underhill, Robert. *Turkish Grammar*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology (MIT) Press, 1976.

Uzun, Engin. “Türkçede Görünüş/Kip/Zaman üçlüsü”. *Dil Dergisi* 68 (1998): 5-22.

Uzun, Engin. *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayıncılık, 2000.

Yangın, Muhammet. Taha. *Türkçede Belirteçlerin Yansıttığı İşlevsel Başlar ve Kip-Görünüş-Zaman İlişkisi*. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2020.

Yavaş, Feryal. *On the meaning of Tense and Aspect markers in Turkish*. Doktora tezi, Kansas Üniversitesi, 1980.